

– Kitap Tanıtımı –

Câhiliyye Döneminde Araplar: Cahiliyye Şiirine Göre İslam Öncesi Arap Toplumu ve Kur'ân'ın Getirdiği Değişim

Harun Öğmüş, İz Yayıncılık, İstanbul, 2013, 373 sayfa.

Sümeyye SAYĞIN

Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Tefsir Anabilim Dalı Araştırma Görevlisi

sumeyyesaygn@gmail.com

Yazarın konuyla ilgili ikinci kitabı olan ve “Câhiliyye Döneminde Araplar (Câhiliyye Şiirine Göre İslam Öncesi Arap Toplumu ve Kur'ân'ın Getirdiği Değişim)” adıyla yayımlanan bu eser câhiliyye şiiri ile Kur'ân'ın nâzil olduğu ortamı tespit etmek ve Kur'ân-ı Kerim'in bu ortamda meydana getirdiği değişime ışık tutmak amacı ile kaleme alınmıştır. Eser, 2014 yılında, Akdeniz Üniversitesi İlahiyat Fakültesi tarafından verilen “Akdeniz İlâhiyat Araştırmaları Ödülleri” kapsamında mansiyon almaya değer görülmüştür.

Eser “Giriş” ve “Sonuç” dışında altı bölümden oluşmaktadır. Yazar, araştırmanın konusu, yöntemi ve kaynaklarına ayırmış olduğu giriş bölümüne câhiliyye şiirinin Arap dilinin, belâgatının tespitinde önemli bir yere sahip olduğunu ve bununla birlikte Kur'ân tefsirinde de câhiliyye şiirinden büyük ölçüde yararlandığını izah etmekle başlamaktadır. Câhiliyye dönemi şiirleri nasıl ki Kur'ân kelimelerinin anlamlarının tespiti, cümlelerinin tahlili için önemli bir yere sahipse Kur'ân âyetlerinin indiği dönemin örf, âdet, gelenek ve görevlerinin tespiti noktasında da çok önemli bilgileri hâizdir.

Yazar câhiliyye şiirlerini esas alarak hazırlamış olduğu bu çalışmada iki temel hususu hedeflemiştir. Bu hedeflerden ilki câhiliyye dönemi şiirinden yola çıkarak Kur'ân'ın indiği dönemin şartlarını tespit edip nüzûl ortamına ışık tutmaktır. Buna bağlı olarak ikinci hedefi ise Kur'ân'ın, indiği dönemde var

olan şartlarda ne gibi değişiklikler meydana getirdiğini tespit edip ortaya koymaktır. Yine bu bölümde yazar kendisine gelebilecek muhtemel eleştirileri sorular halinde “Câhiliyye şiirinin kaynak değeri”, “Câhiliyye şiirinin realist yönü” ve “Câhiliyye şiirinin câhiliyye hayatını kuşatma kapasitesi” başlıkları altında bir araya getirip bu muhtemel eleştirilere eser çerçevesinde tatmin edici cevaplar vermiştir. Yazar, Kur'ân'ın temas ettiği her konuda câhiliyye şiirinden hareketle İslâm öncesi durumun tespit edilemeyeceğini kabul etmektedir. Ancak durum böyle olsa bile câhiliyye şiirinin içerdiği bilgiler nispetinde bu konunun incelenmesi Kur'ân'ın nüzûl ortamının tespitine ve Kur'ân âyetlerinin bu ortamda meydana getirdiği değişiklikler hakkında fikir edinmeye fayda sağlayacaktır. (s. 38)

Yazar çalışmanın yöntemini izah ederken eserinde kullandığı şiirlerin özellikle câhiliyye dönemine ait olup olmadığını tespit hususunda titiz bir çalışma ortaya koymuş ve İslâmî döneme ait olduğu halde câhiliyye döneminden bahsettiğini tespit ettiği şiirlere de çalışmasında yer vermiştir. Yazar çalışmasında esas aldığı aslî kaynaklarını Hammâd er-Râviye tarafından derlendiği söylenen “el-Muallakât”, Mufaddal ed-Dabbî tarafından derlenen “el-Mufaddaliyyât”, Asmâî tarafından derlenen “el-Asmâiyyât”, Ebû Temmâm Habbîb b. Evs et-Tâî tarafından derlenip bölümlere ayrılan “el-Hamâse” ve Ebû Zeyd el-Kureşî tarafından derlenen “Cemheretü eş'âri'l-Arab” ile sınırlandırmıştır. Bunların yanında şiirlerin arka planı, açıklamaları ile ilgili diğer kaynaklardan da yararlanmış ve başta Kur'ân-ı Kerim olmak üzere Hadis, Tefsir ve Tarih kitaplarının hakemliğine de başvurmuştur.

Eserde “Giriş”ten sonraki diğer altı bölümde konu başlıkları belirlenip bu başlıklar altında önce câhiliyye dönemindeki durum izah edilip ardından Kur'ân'ın bu durum üzerinde meydana getirdiği değişiklikler üzerinde durulmuştur. Konu başlıklarını ve konuların sırasını belirlerken yazar, câhiliyye şiirinde üzerinde çokça durulan temel sosyal kurumları esas almış ve bunlardan en baskın olanın ve en çok atıfta bulunulunun “kabile” olduğunu tespit etmiş ve böylece kabile ve onunla ilgili hususları ilk sıraya alarak (s. 44) birinci bölümü “Toplumsal Örgütlenme: Kabîle” şeklinde isimlendirmiştir.

Birbiriyle kan bağı bulunan toplulukların oluşturduğu sosyal bir kurum olan *kabîle*, İslam öncesi Arap yarımadası sakinleri için en önemli toplumsal örgütlenme idi. Ferdin varlığını ve haklarını koruyup devam ettirebilmesi için kabileyeye muhakkak ihtiyacı vardı. Fert ve toplum açısından İslam öncesi Araplar için böyle büyük bir önemi haiz olmasından ötürü “kabile”ye ayrılan bu bölümde yazar kabile ile ilgili pek çok unsuru da izah etmeye çalışmıştır. Başta kan bağına dayalı asabiyet duygusu olmak üzere, kabileler arası savaşlar, savaş sebepleri, kan davaları, kısas, diyet, ganimet, himaye, şeref ve haysiyeti

koruma düşüncesi, savaşların yapılış şekli ve doğurduğu sonuçlar gibi birçok hususta câhiliyye şiirinden yola çıkarak izahlarda bulunmuş ve Kur'ân-ı Kerim ile birlikte bu konularda ne tür değişiklikler olduğunu açıklamıştır. Mesela câhiliyye dönemi Araplarında kısasta denklik gözetmeme, diyet almayı büyük bir âr olarak kabul etme anlayışı yaygındı. Şüphesiz ki bu anlayışın kaynağı asabiyete ve soy üstünlüğü inancına dayanmakta ve bu anlayış birçok şiire yansımaktaydı. Öyle ki İslâmî olduğu anlaşılan Şemle b. Berd el-Minkârî'nin annesi Kenze'nin şu beyitleri bu anlayışın İslâmî devre kadar uzandığını göstermektedir:

بِشَمْلَةٍ يَحْتَسِبُ بِهَا حَتِّسًا أَرْ
 إِن يَكُ ظَنِّي صَادِقًا وَ هُوَ صَادِقِي
 أَصِيبَتْ وَ ۞ تَقْبَلُ قِصَاصًا وَ ۞ عَقْلًا
 فَمَا شَمْلٌ شَيْئًا وَ اطْلُبِ الْقَوْمَ بِالَّذِي

*“Bildiğim Şemle'ye şâyet -Şemle'm elbet öyledir-
 Kısıtır dar bir geçitten atlıyorken onları
 Koyma Şemle'm intikâmın, haydi göster kendini
 Geç diyetten, azdır öldürsen kısâsen onları!” (s. 103)*

Yukarıdaki şiirden de anlaşıldığı üzere Araplar arasında etkisi İslâmî devre dahi uzanan, kısasta denklik gözetmeme ve diyet almaktan âr etme anlayışı oldukça yaygındır. Ancak Kur'ân-ı Kerim *“Hiçbir günahkâr başkasının günahını yüklenmez.”* (el-Kehf, 18/15) buyurarak suçun şahsiliği ilkesini getirmiş, *“... Hüre hür, köleye köle, kadına kadın...”* (el-Bakara, 2/178-179) buyurmak suretiyle de kısas ve diyetle eşitlik ilkesini getirmiştir.

“Kadının Toplumdaki Yeri” şeklinde adlandırılmış olan ikinci kısımda ise öncelikle kadının durumuna genel bir bakış sergilenmiş, ardından da iffet, namus ve örtünme gibi dikkat çekici birkaç konu ele alınmıştır. Câhiliyye dönemi şiirleri incelendiğinde kadınlara duyulan muhabbetin ifadesi olan, bu hislerle yazılmış türler dışındaki şiirlerde kadına yönelik olumlu bir husus neredeyse bulunmadığı belirtilmektedir. (s. 181) Şiirlere göre câhiliyye devrinde kadının yerilmesini, kınanmasını gerektiren cimrilik, kısıncılık, fazla mal isteği, acziyet, zaaf korkaklık gibi pek çok husus vardır. Sonuç olarak anlaşılmaktadır ki, câhiliyye dönemi toplumu içinde erkek değerli görülüp kadın aşağılanmaktadır. İslâm ise hak ve ödevlerin farklılığından kaynaklanan bazı farklar gözetmekle birlikte kadın ve erkeğin aynı nefisten yaratıldığı ve her iki cinsin de teklife muhatap kılındığını belirtmiştir. Buna rağmen kadına yönelik aşağılanmanın İslâm ile birlikte tamamen ortadan kalktığını söylemek imkansızdır. Ancak

İslâm tarihinde ve günümüzdeki Müslüman toplumlarda kadının aşağılanması İslâm'ın doğru anlaşılması ve geleneksel duygulardan kaynaklanıp İslâm'ı bağlamamaktadır. (s. 191)

Çalışmanın üçüncü bölümünü oluşturan “Toplumda İdeal Görülen Davranışlar” Araplarda en çok ön plana çıkan davranışlardan biri olan “Cömertlik” ile başlamakta, “Ahde Vefâ”, “İslah ve Arabuluculuk” gibi diğer davranışlarla devam etmektedir. Arapların cömertlik ve misfirperverlik niteliklerine câhiliyye şiirinde çok fazla vurgu yapılmakta, methiyeler düzülmektedir. Ancak Kur'ân-ı Kerim'e bakıldığında bu durumun aksine şu meâlde âyetler görülmektedir: *“Hayır! Doğrusu siz yetime ikram etmiyorsunuz, yoksulu yedirmeye birbirinizi teşvik etmiyorsunuz. Haram helâl demeden mirası yiyorsunuz. Malı aşırı biçimde seviyorsunuz.”* (el-Fecr, 89/17-20) Görüldüğü gibi bu ve benzeri âyetlerde Araplar cimrilikleri sebebiyle yerilmektedir. Öyleyse câhiliyye şiirlerinde ısrarla üzerinde durulan cömertlik davranışı şişirilmiş bir davranış mıdır? Bunun izahı da yine Kur'ân'dan anlaşılmaktadır. *“İnsan, hiçkimsenin kendisine güç yetiremeyeceğini mi sanıyor? 'Pek çok mal harcadım' diyor.”* (el-Beled, 90/5-6) buyurularak Arapların mal tüketmekle övündükleri yani cömertliklerinin amacının şan, şeref gösterisi olduğu belirtilmektedir. (s. 240-241) Araplar insan fitratında zaten var olan cömertliği ideal bir davranış biçimi olarak kabul etmiş ve bu nedenle aksi davranışları yok sayıp cömertliğe uygun düşen davranışları fahr sebebi kabul ederek şiirlerinde de fazlasıyla bu konuya yer vermişlerdir. Konuyla ilgili örnek olabilecek Bekr b. Kilâb Oğulları'na mensup Arendes'in, Amr el-Ganevî Oğulları'nı methettiği bir şiir şu şekildedir:

سُوَّاسٌ مَكْرَمَةٌ أَبْنَاءِ أَيْسَارَ

هَيْبُونَ كَيْبُونَ أَيْسَارٌ دُوو كَرَمَ

“(Amr el-Ganevî Oğulları, fakir-fukaraya ihsanda bulunmak için) fal oklarını ellerinde evirip çeviren kimselerin oğullarıdır. Kendileri de fal oklarını ellerinden bırakmazlar. Şerefli, cömert ve ikrâmı ellerinde tutan, sükûnet ve vakâr sahibi kimselerdir.” (s. 228)

Bu bölümde izah edilen cömertlik, ahde vefa, ıslah, arabuluculuk vd. pek çok erdemli davranışın şiirlerde böyle çok yer alması câhiliyye döneminde tüm Arapların bu özelliklere sahip olduğu anlamına gelmemektedir. Câhiliyye Araplarının bu davranışlara şiirlerinde sıkça yer vermeleri bu davranışların, ideal ve şan şeref vesilesi olmalarındandır.

Eserin “İnanç ve Ritüeller” konusuna ayrılmış olan dördüncü bölümünde yazar başta Allah inancı olmak üzere, nübüvvet, âhiret, kader gibi inanç konularına ve hac, adak gibi birtakım ritüellere yer vermiş; ancak câhiliyye Arap şiirinde bu konularla ilgili çok fazla veri bulunmadığını belirtmiştir. İnanç konularında, özellikle de Allah inancı ele alındığında Araplar arasında

homojen bir yapıdan söz etmenin mümkün olamayacağı anlaşılmıştır. Bu başlık altında zikredilen inançlara dair Araplarda var olan ve câhiliyye şiirinde yer alan belirgin noktalar izah edilmiş ve İslâm ile birlikte meydana gelen değişim gözler önüne serilmiştir.

Yazar eserin sondan bir önceki bölümünü câhiliyye Araplarının “Eğlence Hayatı”na ayırmıştır. Zira eğlence hayatı şiirlerde en çok yer tutan hususlardan biridir. Eğlence hayatına dair şiirlerin vazgeçilmezleri ise şarap, kumar, çapkınlık gibi konulardır. Şiirlerde çapkınca, iffetten uzak hatta yer yer müstehcen öğelere yer verilmesinin yanı sıra şarap içmek de övülen bir meziyet olarak sunulmaktadır. Öyle anlaşılmaktadır ki çapkınlık, şarap ve kumar gibi alışkanlıklar oldukça yaygın ve eğlence anlayışının temelinde yer alan davranışlardır.

Müellifin, eserin altıncı ve son bölümü olarak tasnif ettiği “Sosyal Sınıf ve Tabakalar” kısmı, en başta ele alınan kabile olgusuyla yakından ilgilidir. Soy-sopun, izzet ve şeref gereğinden fazla önemsendiği ve bunları temin etmenin yolunun güç ve kuvvetten geçtiği bir toplumda doğal bir netice olarak o toplumun en üst tabakasını kavmi ve kabilesi sayıca çok ve kuvvetli, serveti yeterli olan kimseler asil kimseler; en alt tabakasını ise bu imkanların hepsinden ve bir de hürriyetlerinden mahrum olan köle ve cariyeler oluşturmaktadır. (s. 333) Böyle bir anlayışa sahip olan Arap toplumuna inmiş bir din olan İslâm ise üstünlüğü takvaya bağlamakta ve buna karar verecek olan merciin yalnızca Allah olduğunu vurgulamaktadır.

Konunun değerlendirildiği “Sonuç” kısmı ile nihayete eren, câhiliyye dönemi Araplarının görüş, anlayış ve yaşam tarzına, Kur’ân-ı Kerim’in nüzul dönemine ışık tutmak üzere hazırlanmış olan bu eser, kaynak olarak bizzat Araplara ait olan câhiliyye şiirini esas alması bakımından farklı ve kıymetli bir eserdir. Müellif çalışmanın tamamında, konular altında ele aldığı her şiirin önce Arapçasını ardından da Türkçe tercümesini vermiş, dipnotlarda da benzeri şiirler için bakılabilecek diğer kaynakları zikretmiştir. Şiirler zikredilirken manzum ve etkileyici bir tercüme için çabalamak yerine geniş bir okuyucu kitlesi göz önünde bulundurularak lafız ihmal edilmeden, mümkün oldukça söylenmek isteneni vermeye çalışan bir tercüme başvurulmuş ve gerekli yerlerde parantez içi açıklamalara yer verilmiştir. Tercümede böyle bir yol izlenmesi eserin anlaşılabilirliğini ve akıcılığını kuvvetlendirici bir rol üstlenmiştir. Tüm bunların yanında eserin en dikkat çekici tarafı Kur’ân’ın nâzil olduğu ortamın tespiti amacıyla câhiliyye dönemi Arap şiiri üzerine yapılmış ve bunu yaparken de elde ettiği bulguları Kur’ân-ı Kerim’in getirmiş olduğu ilkelerle bir an-

lamda mukayesede bulunulmuş bir eser olmasıdır. Zira Arap şiiri Kur'an tefsirinde dil bilimsel açıdan sıkça üzerinde durulan bir alan olmakla beraber, nüzûl dönemi ve şartlarına dair bilgi edinmek noktasında kendisine oldukça az başvurulmuş bir kaynaktır. Müellifin kaleme almış olduğu bu eser, yapmış olduğu tespitler, başvurulmuş kaynaklar ve ihtiva ettiği açıklamalar ile sahasında önemli bir başvuru kaynağı olma ve aynı alanda yapılacak olan çalışmalara öncülük etme niteliklerini taşımaktadır.